

TASVIRIY SAN'ATDA KOMPOZITSIYA QONUNIYATLARI

Mirali Jabbarovich Maxmudov

CHDPU Tasviriy san'at va dizayn

kafedrasida katta o'qituvchisi.

m.maxmudov@cspi.uz +998917779043

Annotatsiya: Ushbu maqola tasviriy san'at sohasida ijod qilayotgan barcha pedagog rassomlar uchun mo'ljallangan. Maqolada Kompozitsiya qonun-qoidalari va mashhur rassomlar tomonidan yaratilgan ijodiy asarlarda kompozitsiyaning ahamiyati haqida qisqacha fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: Kompozitsiya, eskiz, tasviriy san'at, etyud, rassom, kompozitsiya markazi.

Kompozitsiyaning badiiy amaliyoti va ravnaq nazariyasi davomida shakllanib boradigan o'z qoida-tartiblari mavjud. Bu masala keng miqyosli murakkab masala bo'lib, mavzuli kompozitsiyalar qurishda ko'mak beruvchi, g'oyani badiiy asar darajasiga ko'taruvchi, bir so'z bilan aytganda, kompozitsiya ishlash qonuniyadari, qoida, tartib va uslublari haqida so'z boradi.

Albatta rassomdan-uning badiiy-ijodiy mahoratini ilg'or g'oyalarga intilishini hech qanday qonunlar bilan almashtirib bo'lmaydi. Iqtidorli rassomlar tabiatdan kompozitsiya yechimlarini his etish, sezish, fikrlash, ko'rish orqali topishlari mumkin. Lekin kompozitsiyani rivojlantirish ustida izlanish, qidirish, nazariya va amaliyot ustida ishlash, uni amalda tatbiq etish, albatta ko'p mehnat talab etadi.

Kompozitsiya asrlar mobaynida shakllangan qonunlar va qoidalar asosida quriladi. Uning qonun qoida va usullari o'zaro bog'liq bo'lib, kompozitsiya ustida ishlash jarayonida unga hamma holatdagi harakatlar ta'sir etadi. Ilg'or g'oya maqsadlarini ishonarli, ta'sirchan ifodalashda asar yaxlidligiga amal qilgan holda va badiiy san'atning barcha imkoniyatlaridan o'rinli foydalana olish talab etiladi.

Badiiy asar yaratishning turli usul va qonuniyatlari, uning qurilmasi bilan tanishib chiqar ekanmiz, bunda kompozitsiyani qonuniyat va usullar asosida ifodalash ekanligini ilg'ab olamiz.

Kompozitsiya qoidalariga quyidagilarni ajratish mumkin:

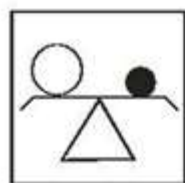
- harakat tasvirini berish (dinamika),
- harakatsizlik, sokinlik tasviri (statika),
- oltin kesishuv (uchdan bir).

Kompozitsiya usullari ritm, simmetriya, asimmetriya, kompozitsiya qismlarining muvozanatligi va kompozitsion markaz ko'rinishing bo'rttirib ko'rsatishlarga ajratish mumkin. Kompozitsion vositalarga o'lchov (format), kenglik, kompozitsion markaz, muvozanatlik, ritm, kontrast, yorug' va soya, rang amaliy bezak (dekorativnost) dinamika va statika, simmetriya va asimmetriya, ochiq va yopiq, umumiyliklar kiradi.

Shunday qilib, kompozitsion; ko'rinishlarni ifodalash uchun zarur bo'lgan qoidalar va usullar turli tumandir.

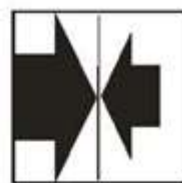
Ularni kompozitsion ko'rinishlari badiiy ifodalash mezoni deyilib bu yerga ularning hammasi kiritilmagan, faqatgina asosiylari olingan xolos.

Muvozanat

Simmetriya

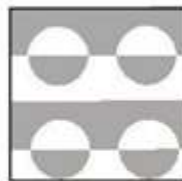
Assimmetriya

Kontrast

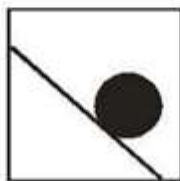
O'tish

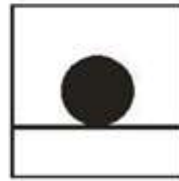
O'xshashlik

Ritm

Dinamika

Statika

1-rasm.

Ritm - tabiatda jism va xodisalarning ma'lum tartibda, muntazam izchillikda takrorlanishi. Ritm - bu kompozitsiya qismlarining bir tekis, uzluksiz, ketma-ketligi tartibi bo'lib, kompozitsiya qismlarining va ular orasidagi masofalarning takrorlanish qonuniyatini anglatadi.

1-rasm.

Asar ritmi bu nafaqat o'xshash, balki bir-biriga o'xshamagan, uzoq joylashgan tizimlar ketma-ketligidir. U takrorlanuvchi chiziqlar, rang dog'lari, nur, soya va hokazolar ko'rinishida bo'ladi. Shu omillardan biri yetakchi rolni egallab, asardagi ritmiylikni o'zi orqali belgilab beradi. Teng elementlar ketma-ketligi ko'rinishdagi ritm teng masofalar bilan belgilanadi va u odatda metr deb yuritiladi. Kompozitsiyada ritm va metr uyushganligini ko'p marotaba uchratish mumkin. Shuningdek rang ham ritm hosil qiluvchi omil sifatida nazarga olinadi. Chunki chiziqlar ritmdan tashqari holatda bo'lganda matoda-rang taqsimlovchi ma'lum rang-tus qonuniyatlari mavjud bo'ladi. Ritmlar chiziqli, rang dog'lari, plastik massa

kabi bir necha turlarga ajraladi.

Chiziqli ritmga misol sifatida o'rta asrlarga oid Varaxsha saroyi devoriga ishlangan suratlardagi fil ustidagi chavandozlarning yirtqichlar bilan qilayotgan

janglari sahnasini keltirish mumkin. Har tomonga xilpirayotgan tasmalar yirtqich, fil va inson jussalarining sinussimon ritmlarida takrorlana boradi. Ritm o'ziga xos tabiiy borliqdir. U tabiat ko'rinishlari va hodisalarida doimo ishtirok etadi. Jonli tabiat olamining u yoki bu holatda ritm bilan aloqadorlik misollarini eslab ko'ring. Koinot hodisalari, sayyoralarning aylanishi, kun va tun almashinuvlari, fasllar davriyligi, o'simlik, minerallarning o'sish jarayonlari kabilar shu jumladandir.

Ritm har doim harakatni anglatadi.

Hayotdagi va san'atdagi ritmlar bir ma'no degani emas. San'atda ritmning uzilishi, ritmik bo'rttirish, notekis ritm, matematik darajada bo'lmagan aniqsizliklar jonlilik, turli xillikni berib, kerakli yechim topilmalariga olib keladi. Tasviriy san'at asarlarida va musiqada ritm faolligini parchalanish yoki yumshoq, bosiq va sokin ohanglarda sezish va ajratish mumkin.

Ritm bu ba'zi elementlarning ketma-ketligi va ma'lum darajadagi bosqichlaridir. Rangtasvir, grafika, haykaltaroshlik va amaliy san'atda ritm kompozitsiya g'oyalarini ifodalashda faol ishtirok etadi, va tasvir qurilmasida qatnashibgina qolmasdan, balki unga ma'no va jozibadorlik baxsh etadi.

Ritmni chiziqlar, yorug' va soya, dog'lar hamda rang dog'lari bilan berish mumkin. Kompozitsiyaning bir xildagi qismlaridan, masalan, odamlar qomati, qo'l va oyoqlari yoki naqshning ramziy qismlaridan galma-gallik sifatida foydalanish mumkin. Natijada ritm kontrast hajmlarda qurilgan bo'lishi mumkin. Xalq amaliy san'ati asarlarida ritm asosiy rol o'ynaydi. Amaliy san'atda odatan kompozitsiyalar turli xil naqshlar ritmi, ketma-ketlik asosida quriladi. Ritm, sehrli tayoqchaga o'xshaydi, uning yordamida tekislikdagi harakatni bilib olish mumkin.

Biz, doimo uzluksiz o'zgaruvchan dunyoda yashaymiz. Rassomlar o'z san'at asarlarida o'tayotgan vaqtni, davrni tasvirlashga intiladilar. Kartinada aks etgan harakatlar - vaqt o'lchovidir. Rangtasvir asar, freska, grafik illyustratsiyalarda biz tomondan harakatlarning qabul qilinishi oddiy bir holatdek tuyuladi. Chuqur borliqni va odam xarakterini yorqin, ishonchli va aniq tasvirlashda harakat dinamikasi paydo bo'ladi. Hattoki, rassomlar san'at turlaridan portret, manzara yoki natyurmortlarni matoda aks ettiribgina qolmasdan, bu tasvirlarni dinamik harakat bilan to'ldirish, uning ko'rinishi va borlig'i, harakatini, ayrim hollarda o'tmish, hamda hozirgi kun va kelajakni ifodalaydilar. Faqatgina biror bir shakl o'zgartirilishi yoki siljirilishi bilangina emas, balki uning ichki holati ham dinamik ko'rinishga bog'liq bo'lishi mumkin. San'at asarlarida harakatning ishtirok etishi dinamik harakat deb yuritiladi.

Nima uchun ritm harakatni beradi? Bunga sabab bizning ko'rish a'zolarimizning o'ziga xos xususiyatlari borligidadir. Tasvir qismlarini ko'rish maqsadida biridan ikkinchisiga va shunga o'xshashiga o'tish jarayonida go'yoki harakatda kuzatuvchining o'zi qatnashayotgandek tuyuladi. Masalan, bir to'lqindan boshqasiga ko'chayotgandek nigohimizni qaratamiz. Ularda illyuzion harakatlar aks etadi. Tasviriy san'at asarlari musiqa va adabiy asarlardan farqli o'laroq, alohida ajralib turadi. Albatta bunda voqea va harakatlar rivoji asosiy vazifa bo'lib qoladi. Biz harakatni tekislikda berish haqida

gapirar ekanmiz, albatta uning illyuziyasini ko'zda tutamiz. Yana qanday yo'llar bilan dinamik harakatini ko'rsatish mumkin? Rassomlar illyuzion harakat ko'rinishlarini tashkil etishda usul va sirlarni qo'llashda harakterlarga alohida urg'u beradilar.

Harakatni berish qonunlari:

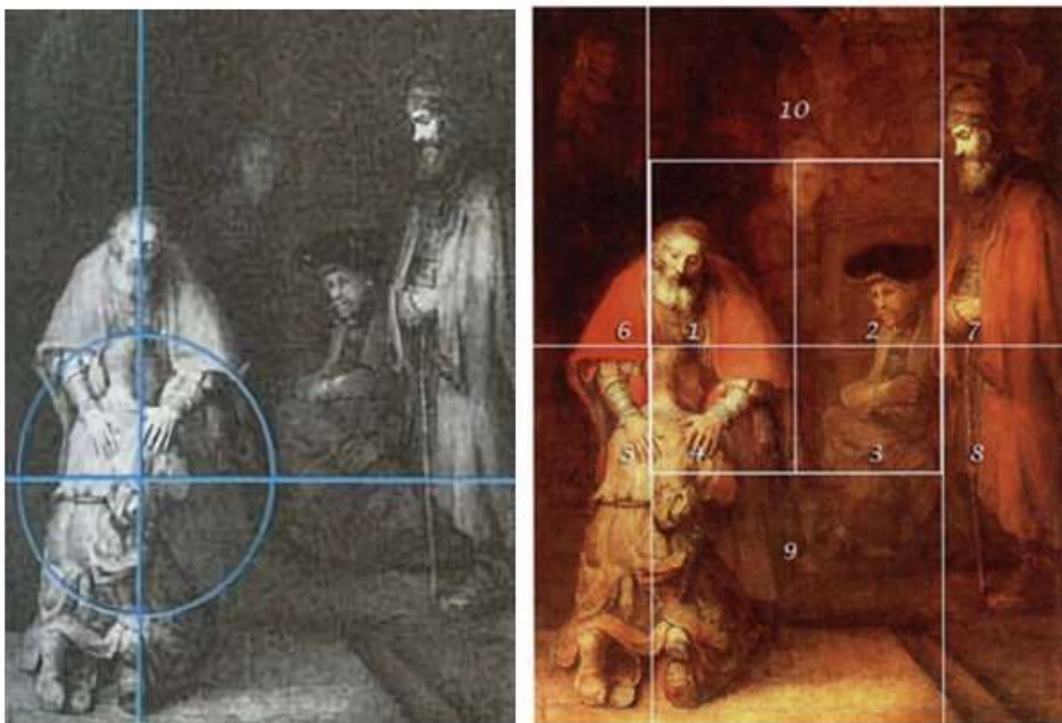
-agar kartinada bir yoki bir necha diogonal chiziqlardan foydalanilsa, unda tasvir yanada dinamik harakatchan bo'ladi.

- Agar harakat qilayotgan narsa oldida ochiq kenglik qoldirilgan bo'lsa harakat taassurotini berish mumkin.

Kompozitsiya yaratishdan oldin shuni o'ylab qo'ymoq zarur-ki kartinada asosiy mezonning yechimi nima bo'ladi va uni qanday qilib bo'rttirib tasvirlash mumkin? Mavzuli kompozitsiya markazi odatda "g'oya mazmuni markazi" yoki "nigoh markazi" deb ham yuritiladi. Kartinadagi ko'rinishlarning hammasi ham muhim ahamiyat kasb etmaydi, shu bois ikkinchi darajali ko'rinishlari asosiyga bo'ysundiriladi. Kompozitsiya markazi asosiy qahramonlar va voqeani mavzu og'ushiga qamraydi. Asardagi asosiy g'oyaviy mazmun yechimiga hizmat qiladigan qismi kompozitsiyaning markazi hisoblanadi. Kompozitsiya markazi, birinchi navbatda diqqatni o'ziga jalb qilmog'i lozim. Ushbu markaz rang yorqinligi, kattalashtirilgan tasvir, kontrast va boshqa imkoniyatlardan foydalanib alohida e'tiborni jalb etadi.

2-rasm. Rembrandt- Adashgan o'g'ilning qaytishi

Markazni faqatgina rangtasvir asaridagina emas, balki grafika, haykaltaroshlik, amaliy bezak san'atida, me'morchilikda, dizayn turlarida va shu

2-rasm. Rembrandt- Adashgan o'g'ilning qaytishi

kabilarda ham ajratib ko'rsatish talab etiladi. Uyg'onish davri rassomlari kompozitsiya markazi, mato markazi bilan mos tushishini istardilar. Bosh

qahramonlarni shunday qilib joylashtirish bilan rassomlar ularning muhim ahamiyat kasb etishlarini va nufuzli ekanligini alohida urg'u bilan ajratganlar.

Rassomlar kartinaning kompozitsion qurilmalaridan talayginasini kashf etdilar.

Kompozitsiya maqsadi talab etayotgan bo'lsa, mato yuzasida uning geometrik markazidan istalgan tomonga surilaverishi mumkin bo'ldi. Rembrandtning "Adashgan o'g'ilning qaytishi" nomli asari asosiy g'oyani imkon qadar to'laroq

yoritish maqsadida markazdan asosiy qismning yon tomon jadal surilganligi kompozitsiyaning mumtoz timsollaridan biri (2-rasm). Rembrandt asarida mavzu jarayonining kechishi, doimiy ota-bola muammolarining yechimi, albatta otaga tan berish kerakligini isbotlab bergan. Tug'ilib o'sgan ostonaga kelib ne azob~uqubatlarni boshidan kechirgan o'g'ilning so'zsiz nidolari, go'yo so'zlab berayotgandek tomoshabinga yetkazib berilgan. Birinchi plandan boshlab bo'shliqning chuqurligi ketma-ket kuchsizlanib boruvchi yorqinlik va rang kontrastlari ko'magida berilgan. Sekinlik bilan qorong'ulashib boruvchi kechirim sahnasi ishtirok etuvchi qomatlari yordamida aniq dalillar asosida qurilgan. Ko'zi ojiz ota o'g'li yelkasiga qo'lini qo'yib turishi kechirayotganligidan dalolat beradi. Hayotning qadr-qimmati shundayki, uyni qumsash, darbadarlik, tushkunlikning og'ir yillari davomida o'tgan kunlar uchun kechirim so'ralmoqda. Rembrandt kartinada bosh qahramonni yorqinlik bilan ifodalab bizning fikrimizni unga jamlaydi. Kompozitsion markaz deyarli kartina chetida joylashgan. Rassom kompozitsiyaning o'ng tomonida turgan katta o'g'ilning qomati ishtirokida muvozanatli qilib tasvirlaydi. Asosiy fikrlash markazini joylashtirish oltin kesim qonuniga ko'ra joylashtiriladi. Uzoq davrlardan buyon rassomlar o'z ijodlarida foydalanib kelgan ko'rinish va g'oya fikrlarni aniq ifodalashga uringanlar. Kompozitsiyaning yana bir qonuniyatlaridan biri bu «oltin kesim»dir. Oltin kesim - mutanosiblikning uyg'unligini izlash uchun qulay bo'lgan usuldir. U quyidagi formula bo'yicha quriladi, -yaxlitlik o'zining katta qismiga, katta qism esa yaxlitlikning kichik qismiga aloqadordir. Xuddi shu formuladan logarifmik spiral yuzaga kelib u kattalashish davomida ham o'z shaklini o'zgartirmaydi. Kartinada ikki yoki ko'p sonli kompozitsiya markazlaridan foydalanish maqsadida rassomlar unda bo'lib o'tayotgan bir necha voqealarni va ahamiyati jihatdan bir vaqtda teng va e'tiborli qilib tasvirlashda foydalanadilar.¹

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov G'. Kompozitsiya o'quv qo'llanma. T.2007 y
2. A.Egamov, Kompozitsiya asoslari. 5-9 sinflar, san'at jurnali nashriyoti, Toshkent- 2005
3. Ismatov, U. S. (2020). Tasviriy san'at darslarida grafik materiallarda ishlashga o'rgatish (guash bo 'yog 'i misolida). Academic research in educational sciences, (2), 355-360.

¹ A.Egamov, Kompozitsiya asoslari. 5-9 sinflar, san'at jurnali nashriyoti, Toshkent- 2005

4. Ismatov, U. S. TEACHING TO WORK ON GRAPHIC MATERIALS IN FINE ARTS CLASSES (ON THE EXAMPLE OF GUASH PAINT). THE JOURNAL OF ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES, 1, 2181-138.
5. Baymetov, B. B. Ulfat Shuxratovich Ismatov PEDAGOGIKA OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA TALABALARINI BOSH NAMUNASINI TASVIRLASHGA O'RGATISH ORQALI TYEXNIK MAHORATLARINI TAKOMILLASHTIRISH Science and education journal. 2020/8.
6. Махмудов, М. Ж. (2020). Талабаларнинг манзара ишлаш жараёнидаги баъзи муаммолар. *Academic research in educational sciences*, (2), 361-369.
7. Shuhratovich, I. U. (2020). Technologies of Working on Graphic Materials in Fine Arts Classes. *Journal of Asian Multicultural Research for Educational Study*, 1(2), 1-4.
8. Maxmudov, M. J. (2022). KOMPOZITSIYANING TARIXI VA RIVOJLANISHI. *Academic research in educational sciences*, 3(12), 403-408.
9. Maxmudov, M. J. (2021). FINE ARTS TYPES AND GENRES THEIR PRACTICAL IMPORTANCE. *Экономика и социум*, (11-2 (90)), 838-841.
10. Shuxrat o'gli, A. A. (2022). MANZARA JANRINING TASVIRIY SAN'ATDAGI O'RNI. *JOURNAL OF INNOVATIONS IN SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL RESEARCH*, 2(13), 53-54.
11. IU Shuhratovich. (2023). Bo'lajak tasviriy san'at o'qituvchilarida grafik materiallarda tasvirlar bajarishga o'rgatish texnologiyalarini takomillashtirish. МУҒАЛЛИМ ҲЭМ ҮЗЛИКСИЗ БИЛИМЛЕНДИРИЎ Илимий-методикалық журнал. 2/3, 169-175
12. Tursunmurotovich, S. S. (2020). Bolalar ijodiy qobiliyatini rivojlantirishda grafik rassomlar hayoti va ijodiy faoliyatini organishning muhimligi. *Педагогика ва психологияда инновациялар*,(2), 460-464.
13. Султанов, Х. Э., Марасулова, И. М., Махмудов, М. Ж., & Бахриев, И. С. (2020). На пути совершенствования изобразительного искусства в непрерывном образовании: из опыта работы. *Academic research in educational sciences*, (4), 231-237.
14. Baymetov, B. B. Ulfat Shukhratovich Ismatov IMPROVE TECHNICAL SKILLS THROUGH TEACHING STUDENTS IN PEDAGOGICAL HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS IN DESCRIPTION. 2020/8.
15. Sh, I. U. Rajabov Sh. Z, Tursunov M. U, Tasviriy san" at darslarida grafik materiallarda ishlash texnologiyalari. "Tasviriy san" at va muhandislik grafikasi fanlarini boshqa fanlar bilan integratsiyalashning muammolari va yechimlari" mavzusida Xalqaro miqyosida ilmiy-texnik anjumanining MA" RUZALAR TO „PLAMI, Andijon-2020 y, 287.
16. ugli Hayitov, J. M. (2022). TEACHING DRAWING SCIENCES USING COMPUTER GRAPHICS PROGRAMS. *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 10(11), 1261-1270.

17. Hayitov, J. M. O. G. L. (2022). Muhandislik grafikasi fanlarini axborot-kommunikasiya texnologiyalari yordamida o'qitish orqali talabalarni ijodkorlik qobiliyatini oshirish. *Science and Education*, 3(11), 760-767.

18. Мурадов, Ш. К., Мирзаев, Э. М., Ҳайитов, Ж. М. (2021). Определения параметров отсеков поверхностей второго порядка по заданному объему. *CENTRAL ASIAN JOURNAL OF MATHEMATICAL THEORY AND COMPUTER SCIENCES*, 2(5), 32-34.